

Демченко Олександр Вікторович, кандидат економічних наук, докторант кафедри торговельного підприємництва, товарознавства та управління бізнесом Одеського національного технологічного університету.

ORCID ID: 0000-0002-0796-7164

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: УЗАГАЛЬНЕННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Стаття присвячена є визначенню ключових тенденцій реалізації Спільної аграрної політики Європейського Союзу та Європейської зеленої угоди щодо сільських територій та визначення напрямів прикладення зусиль в контексті їх сталого розвитку та забезпечення відтворення людського капіталу в Україні. Визначено, що практичний досвід Європейського Союзу у проведенні аграрної та регіональної політики, дозволяє виділити найбільш пріоритетні напрями прикладення зусиль щодо забезпечення розвитку сільських територій, а саме: диверсифікація господарської діяльності малих та середніх агровиробників, сільськогосподарська кооперація; державна підтримка малих організаційних форм сільськогосподарських товаровиробників; розвиток несільськогосподарських видів підприємницької діяльності; розбудова та підтримання достатнього рівня соціальної інфраструктури сільських населених пунктів; формування стійких харчових систем та скорочення відстані між точкою виробництва продовольства та його споживання; підтримання біорізноманіття; розвиток аграрного виробництва за принципами циркулярної економіки; розвиток органічного виробництва; раціональне використання земельних ресурсів; збереження та відтворення природних ландшафтів. Запропоновано пріоритетні напрями прикладення зусиль, що забезпечують сталий розвиток сільських територій України на основі узагальнення досвіду Європейського Союзу з поділом на економічну, соціальну та екологічну складову. Обґрунтовано, що концептуальною основою життєзабезпечення сільських територій України є принципи сталого розвитку, такий підхід є безальтернативним у досягненні гармонії між розвитком аграрного виробництва та багатофункціональних сільських територій. Багатофункціональність сільських територій разом із сучасним рівнем їх соціальної інфраструктури є обов'язковою умовою для формування людського капіталу.

Ключові слова: Спільна аграрна політика ЄС, Європейська зелена угода, сільські території, сталий розвиток, людський капітал.

Demchenko Oleksandr, PhD in Economics, Doctoral student of the Department of Trade Entrepreneurship, Merchandising and Business Management, Odesa National University of Technology.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS: GENERALIZATION OF THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION

Abstract. The article is devoted to identifying key trends in implementing the Common Agricultural Policy of the European Union and the European Green Deal in rural areas, determining directions for efforts in the context of their sustainable development, and ensuring the reproduction of human capital in Ukraine. It was determined that the practical experience of the European Union in the implementation of agrarian and regional policy allows it to highlight the most priority areas of efforts to ensure the development of rural areas, namely, diversification of the

economic activity of small and medium-sized agricultural producers, agricultural cooperation; state support for small organizational forms of agricultural producers; development of non-agricultural types of business activity; development and maintenance of a sufficient level of the social infrastructure of rural settlements; formation of sustainable food systems and reduction of the distance between the point of food production and its consumption; maintaining biodiversity; development of agricultural production according to the principles of the circular economy; development of organic production; rational use of land resources; preservation and reproduction of natural landscapes. The priority areas of efforts to ensure the sustainable development of rural areas of Ukraine are based on the generalization of the experience of the European Union, with the division into economic, social, and ecological components proposed. It is substantiated that the conceptual basis of the livelihood of rural areas of Ukraine is the principles of sustainable development; such an approach is irreplaceable in achieving harmony between the development of agricultural production and multifunctional rural areas. The multifunctionality of rural areas, together with the modern level of their social infrastructure, is a prerequisite for the formation of human capital.

Keywords: Common agricultural policy of the EU, European Green Deal, rural areas, sustainable development, human capital.

Постановка проблеми. Вивчення досвіду Європейського Союзу у сфері сталого розвитку сільських територій має велику важливість для України. По-перше, важливо звернути увагу на поточний стан справ, коли країни Європейського Союзу є великими донорами технічної та фінансової допомоги і вивчення їхніх програм і проєктів може сприяти залученню зовнішніх ресурсів для розвитку вітчизняних сільських областей. Українські сільські території стикаються з подібними викликами, що й європейські, такими як розвиток інфраструктури, забезпечення життєздатності сільських громад та ефективне використання природних ресурсів. Вивчення досвіду Європейського Союзу може допомогти у знаходженні оптимальних стратегій для подолання цих викликів. Крім того, в умовах євроінтеграції України вивчення досвіду Європейського Союзу може допомогти адаптувати та впровадити європейські стандарти та підходи до розвитку сільських територій. Вивчення екологічних програм та ініціатив Європейського Союзу може допомогти Україні розробити та впровадити стратегії збереження природи та відновлення екологічно стійких практик у сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами сталого розвитку сільських територій займалися такі науковці, як О.А. Біттер, Д.С. Богданова,

С.М. Газуда, Грановська Л.М., О.А. Дудзяк, В.К. Збарський, Т.О. Зінчук, І.Р. Коробенко, Н.М. Куцмус, О.В. Лазарева, Л.О. Мармуль, Г.С. Морозова, К.С. Нижегороденко, О.І. Павлова, А.В. Руснак, В.С. Загорський, М.О. Плотнікова В.В. Россоха, Л.А. Фаріон та інші. Однак, ряд питань щодо соціально-економічного розвитку сільських територій на засадах сталості залишаються недостатньо висвітленими та потребують комплексного дослідження. Зокрема, складність питань, пов'язаних з їх реалізацією на практиці зумовлюють необхідність проведення подальших наукових досліджень.

Метою статті є розкриття тенденцій та особливостей політик та практик Європейського Союзу щодо сільських територій та визначення напрямів прикладення зусиль в контексті їх сталого розвитку та забезпечення відтворення людського капіталу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Переорієнтації Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП ЄС) на сталий сільський розвиток викликана ефективністю традиційних заходів підтримки фермерів, а саме – спотворюючим впливом на торгівлю і виробництво, додатковим навантаженням на споживачів продукції, всезростаючими витратами на адміністрування таких програм та несправедливістю при розподілі суспільних ресурсів (80% загальної суми трансфертів одержують 20% компаній, які можуть обійтися без фінансової підтримки) [1]. Отже, квінтесенція еволюції САП країн ЄС – це відмова від прямої фінансової підтримки доходів фермерських господарств, сільського господарства як галузі із перенаправленням вивільнених коштів на заходи стимулювання розвитку сільських територій, активізація їх ендогенного потенціалу [2]. Таку ж оцінку зміни пріоритетів САП ЄС знаходимо і в Онегіної В.М. та Шибаєвої Н.В. Зокрема, вчені відмічають: «...Під впливом тенденції відмови від прямих субсидій, цінової підтримки САП європейське співтовариство найближчими роками планує спрямовувати все більшу частину

коштів на заходи, пов'язані з програмами регіонального розвитку, науковими дослідженнями й удосконаленням інфраструктури. Така політика не є суперечливою, не містить невідповідностей між стратегічною метою і тактичними завданнями, є послідовною та водночас гнучкою» [3].

В європейських країнах основними пріоритетами на селі є досягнення таких цілей, як диверсифікація виробництва, збереження ландшафтів сільських територій, поліпшення соціальної та технічної інфраструктури на селі, сільський туризм [4]. Зміщення фокуса САП ЄС із нарощування обсягів пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства, підвищення економічної доступності їжі на екологічні аспекти аграрного виробництва, збереження природних ландшафтів, підтримання біологічного різноманіття, охоронні проекти щодо збереження ґрунтів та поверхневих вод, розвиток несільськогосподарських видів діяльності, поліпшення соціальної інфраструктури сільських районів і т.д. відбулося наприкінці ХХ ст. Наприклад, в колективному дослідженні вчених-аграрників НАН України та Інституту економіки та прогнозування відмічається наступне: «Із кінця 90-х років Спільна аграрна політика ЄС (САП ЄС) тісно ув'язується з питаннями розвитку сільських територій, дедалі більше орієнтуючись на природоохоронні та ландшафтні заходи, повноцінний соціальний захист населення, зайнятого в сільському господарстві. На засіданні Ради Європи у 1997р. (Люксембург) Європейську модель сільського господарства визнано як основу САП ЄС, основними засадами якої є збалансоване сільське господарство та багатоспекторний розвиток села» [5, с. 29]. Це багатофункціональний характер сільських територій, як основа концепції формування стратегії розвитку села. На що слушно вказують Батюк Б.Б. і Кудла Н.Є., відмічаючи: «...Підприємництво в аграрній сфері характеризується розвитком виробництва основних продуктів сільського господарства, нетрадиційної (альтернативної) продукції рільництва, її переробки, виробничим обслуговуванням сільського господарства.

Несільськогосподарська сфера включає розвиток комунальних послуг, торгівлю, промислові виробництва на місцевій сировині, а також обслуговування соціально-культурної та туристичної інфраструктури. Отже, багатофункціональний розвиток полягає у диференціації сільської економіки, вмілому запровадженні у сільський простір щораз більше функцій несільськогосподарського призначення» [6]. Досліджуючи ключові вектори політики розвитку сільських територій ЄС, Селінний М.М. також зауважує: «Метою політики сільського розвитку є створення сприятливих умов життєдіяльності сільського населення через підвищення багатофункціональності територій. Вона є основою та засобом реалізації стратегії розвитку сільських територіальних утворень...» [7]. Таку ж думку висловлює і Мармуль Л.О.: «...Протягом своєї еволюції САП ЄС поступово відходила від територіальних принципів, переорієнтовуючись на підходи, пов'язані зі структурною координацією й компромісними рішеннями. Її пріоритетами ... стали конкурентоспроможність, середовище й управління земельними ресурсами, багатофункціональне село та якість життя» [8]. До цього переліку пріоритетів Бойко В.В., Васильців Т.Г., Волошин В.І., Іляш О.І., Лупак Р.Л. справедливо додають розширення програм підтримки диверсифікації видів економічної діяльності та доходів у сільській місцевості за рахунок кооперації, поліпшення якості аграрної продукції та її маркетингу, дотримання базових стандартів захисту навколишнього середовища й утримання тварин, навчання новим технологіям, допомога молодим фермерам; ...збільшення бюджету на сільський розвиток і розширення екологічно безпечної діяльності за рахунок перерозподілу частини прямих платежів; виділення цільових субсидій на розвиток депресивних зон для підтримки життєвості регіонів, які характеризуються менш вигідними економічними і соціальними умовами для розвитку сільськогосподарського виробництва... тощо [9, с. 69].

Кононенко О.М. справедливо відмічає, що аналіз стратегічних цілей, спільних завдань і основних заходів щодо сільських територій трьох найбільших країн ЄС (Франції, Німеччини і Польщі – *авт.*) дає підстави стверджувати про спрямування коштів винятково на сталий (збалансований) їх розвиток:

- економічна компонента: ...розвиток у сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності; створення сприятливих умов для підвищення конкурентоспроможності малих ферм, їх кооперативів та молодих фермерів; ... надання податкових преференцій фермерам, які беруть участь у розвитку сільських територій за місцем їх реєстрації;

- соціальна компонента: інвестиції в інфраструктуру сільських територій; ... розвиток інфраструктури зеленого та аграрного туризму; інвестиції в освіту, консультаційні послуги і дорадництво... [10].

Розвиток сільських територій в Європейських країнах здійснюється на комплексній основі, а сільська територія розглядається як єдиний соціально-економічний і природний комплекс і відповідно заходи з розвитку сільських територій мають широкий спектр напрямків:

- збільшення секторів сільського та лісового господарства орієнтоване на розвиток людського капіталу, підтримку виробництва якісної продукції;

- поліпшення навколишнього середовища та ландшафту – припускає збереження і оновлення природних ресурсів, підтримання зон, мають особливу природну цінність для сільського господарства і т.д.;

- диверсифікація економіки сільських територій та поліпшення якості життя – проявляється в розвитку місцевої інфраструктури і збільшенні людського капіталу в сільській місцевості;

- розвиток економіки сільських територій, міжрегіональні та міжнародні зв'язки – направлено на поліпшення якості життя і економічний добробут у сільській місцевості;

- створення і розвиток малих підприємств, в тому числі створення робочих місць; стимулювання розвитку сільських територій;
- підвищення доступності та підвищення якості інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в сільських районах [11].

На виключну життєву необхідність диверсифікації підприємницької діяльності, як один із ключових факторів розвитку сілких територій ЄС, вказують Зінчук Т.О. і Куцмус Н.М.: «Сільські підприємці, які намагаються реалізувати проекти диверсифікації, мають можливість використовувати для реалізації своїх ідей допомогу від Європейського сільськогосподарського фонду сільського розвитку у розмірі до 70 тис. євро або отримати допомогу у формі підтримки інвестицій. Рішення щодо вибору конкретного виду несільськогосподарської діяльності фермерів залежить від різних чинників: розміру господарства; його спеціалізації та місцезнаходження; індивідуальних характеристик фермера чи інших членів його сім'ї, локальних умов, потенційних ринків і т.д.» [12]. На це ж вказує і Панасюк О.Ю., відмічаючи, що країни ЄС встановлюють свої власні пріоритети для розвитку сільських територій, проте зобов'язані витратити принаймні 10% свого бюджету на забезпечення конкурентоспроможності їх сільського і лісового господарств, принаймні, 25% на покращення стану навколишнього середовища та сільської місцевості та не менше 10% на диверсифікацію сільської економіки [13].

На думку Варшавської Н.Г. адаптація досвіду ЄС у сфері аграрної політики та розвитку сільських територій з метою досягнення відповідних цілей в Україні, повинна розвиватися в таких напрямках: подолання корупції; розвиток сільських територій; зрошення та підтримка ландшафтів; сприяння розвитку органічного агровиробництва; посилення контролю за безпечністю та якістю харчової продукції; гармонізація вітчизняних стандартів з європейськими; спрощення процедури отримання сертифікатів якості; сприяння посиленню експортного

потенціалу вітчизняних агровиробників; надання дешевих кредитів аграріям; можливість страхування сільськогосподарських ризиків; створення державних лізингових компаній, які надаватимуть обладнання для агровиробників на зручних умовах; підтримка державою експорту сільськогосподарських виробників; дотації та субвенції для галузей та виробників, які потребують цього; припинення лобіювання інтересів великих гравців на ринку [14].

Натомість Венгерська Н.С., узагальнюючи досвід реалізованих проектів економічного розвитку сільських територій в розвинених країнах Європи, вважає, що при розробці напрямів сільського розвитку в Україні, необхідно фокусуватися на досягненні наступних пріоритетів:

- 1) комплексність: в проектах економічного розвитку розглядати усі можливі види діяльності для підвищення доходів сільського населення;
- 2) відкритість: при розробці проектів використовувати методи інтерактивного планування за участю з населенням шляхом обговорення;
- 3) активна участь місцевого населення: в процесі розробки і реалізації проектів максимально використовувати знання, досвід і уявлення населення;
- 4) використання місцевих ресурсів: мобілізація місцевих фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, що для створення стійких механізмів забезпечення зайнятості та доходів;
- 5) інституціоналізація проектних рішень: передача функцій по реалізації проекту і управління місцевим адміністраціям [15].

Ми погоджуємося із підходом, що пріоритети післявоєнної відбудови, в тому числі аграрного сектору економіки і сільських територій – фокусування уваги на досягненні стійких систем життєзабезпечення з економічної, соціальної та екологічної точки зору:

- пріоритет локальним продовольчим системам: чим менша відстань від поля до споживачів..., тим стійкішою є продовольча система. Підтримка виключно великомасштабного експорту сільськогосподарської продукції зазвичай обходиться втратою довгострокової економічної стійкості,

деградацією біорізноманіття, вод та ґрунтів, негативними соціально-економічними наслідками для сільського населення;

- диверсифікація малих та середніх агропідприємств, фермерських господарств, їх кооперація: ...малі та середні ферми, їх кооперативи є основою для самозайнятості населення, джерелом додаткових... робочих місць у сільській місцевості, відтак основою... самодостатності сільських громад, ...їх стійкості;

- розвиток сільських територій: ...для розв'язання соціально-економічних питань та екологічних проблем сільських місцевостей необхідні альтернативи щодо можливостей – зайнятості, ведення бізнесу, кооперації та загалом успішного існування сільських громад;

- сталі рішення для агровиробництва: загальний напрямок агровиробництва повинен зосередитися на сталих та кліматично дружніх рішеннях;

- виробництво та переробка за принципами циркулярної економіки;

- прозорий ринок сільськогосподарських земель [16].

Такі пропозиції тісно корелюють з Європейською зеленою угодою.

Європейська зелена угода – це нова стратегія зростання для Європи, яка має стати першим у світі кліматично нейтральним континентом до 2050 року. У рамках Зеленої угоди з Європейським законом про клімат ЄС поставив перед собою обов'язкову мету досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Проміжним кроком є зобов'язання скоротити викиди щонайменше на 55% до 2030 р. Це вимагає перегляду законодавства ЄС щодо клімату, енергетики та транспорту відповідно до так званого «Пакету придатних для 55» та «Водневого та декарбонізованого газу». Ринковий пакет». Вторгнення Росії в Україну різко змінило ландшафт і спонукало до ухвалення «REPowerEU Плану», що оновлює певну політику «Зеленої угоди», щоб покласти край залежності ЄС від російського викопного палива, одночасно просуваючись у боротьбі з кліматичною кризою [17]. У даному контексті Європейський комісар

з питань згуртованості та реформ Ферейра Е. відмічає: «У програмах згуртування на 2021-2027 роки ми відкладаємо близько половини фінансування на амбітні інвестиції в розумнішу та екологічнішу економіку. Це приблизно 80 мільярдів на інновації й оцифрування та близько 100 мільярдів на екологічні проекти. Інвестиції у сфері цифрової інфраструктури, електронних навичок, електронної інклюзії та електронного урядування, розвитку бізнесу, зеленого громадського транспорту, відновлюваних джерел енергії та інтелектуальних мереж та багато іншого...» [18].

Чубик А. та Ярошевич М. відмічають, що серед ключових завдань Європейської зеленої угоди, в числі іншого, стоять:

- біорізноманіття: впровадження заходів з метою захисту вразливої екосистеми;
- стратегія «Від лану до столу»: пошук шляхів забезпечення більш стійких харчових систем;
- стале сільське господарство: забезпечення сталості у сільському господарстві та сільській місцевості ЄС завдяки спільній аграрній політиці (CAP) [19].

В Україні, невдовзі після проголошення Європейської зеленої угоди (ЄЗУ), було розроблено та представлено до розгляду Національну концепцію «зеленого переходу» до 2050 року, яка за структурою і духом дуже близька до ЄЗУ. Щоправда, цей документ наразі не набув чинності, проте робота над його вдосконаленням триває. Окрім того, до проведення в 2021р. Міжнародного кліматичного саміту ООН у Глазго уряд України затвердив оновлений Національно визначений внесок (НВВ) згідно з Паризькою угодою, за яким зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів до 2030 року (порівняно з рівнем 1990 року) збільшено до 65% (попереднє зобов'язання становило 40%) [20].

Проте, даний напрям розгортання національної політики сталого розвитку пов'язаний із суттєвими ризиками. В даному контексті цілком слушні

застереження робить Федорчук Н.В.: «Для агровиробників абсолютна більшість зобов'язань у рамках ЄЗК (європейський зелений курс – *авт.*) є фінансово невідповідною, тому Євросоюз виділяє на реалізацію нової угоди... трохи більше трильйона євро до 2050 р. Проте ці кошти призначаються винятково для виробників країн Євросоюзу. Поки що Україна може розраховувати тільки на технічну допомогу в адаптації законодавства та позики фінансових інституцій... Тобто наші виробники будуть позбавлені тих фінансових можливостей, які матимуть їхні європейські партнери та конкуренти. Європейські компанії будуть не тільки захищатися за допомогою вуглецевих тарифів чи фітосанітарних норм, а й матимуть суттєву фінансову допомогу. Нашому виробнику конкурувати стане суттєво важче» [21]. Тому за нинішніх обставин – відновлення широкомасштабної військової агресії РФ проти України – повноцінне приєднання нашої країни до даної ініціативи ЄС слід розглядати в достатньо віддаленій перспективі. Насамперед, має відбутися звільнення ЗСУ окупованих територій в межах кордону 1991р., встановлення стійкого та всеосяжного миру, виплата росією репарацій та отримання донорської міжнародної допомоги для повного відновлення зруйнованих війною виробничих та інфраструктурних об'єктів й систем, досягнення економікою України в цілому і аграрним сектором зокрема докризових (до 24.02.2022р.) обсягів виробництва, і лише після цього можна буде всерйоз говорити про поступове приєднання України до амбітного та дуже дорого європейського проекту Green Deal.

Узагальнення практичного досвіду ЄС у проведенні аграрної та регіональної політики, дозволяє виділити найбільш пріоритетні напрями прикладання зусиль щодо забезпечення розвитку сільських територій:

- 1) диверсифікація господарської діяльності малих та середніх агровиробників, сільськогосподарська кооперація;
- 2) державна підтримка малих організаційних форм сільськогосподарських товаровиробників;

- 3) розвиток несільськогосподарських видів підприємницької діяльності;
- 4) розбудова та підтримання достатнього рівня соціальної інфраструктури сільських населених пунктів;
- 5) формування стійких харчових систем та скорочення відстані між точкою виробництва продовольства та його споживання;
- 6) підтримання біорізноманіття;
- 7) розвиток аграрного виробництва за принципами циркулярної економіки;
- 8) розвиток органічного виробництва;
- 9) раціональне використання земельних ресурсів;
- 10) збереження та відтворення природних ландшафтів – скорочення площі ріллі, збільшення площ сінокосів та пасовищ, підвищення рівня заліснення території тощо.

Якщо уважно переглянути наведений список, то стане зрозуміло, що мова йде про окремі складові сталого розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Пріоритетні напрями прикладання зусиль, що забезпечують сталий розвиток сільських територій України на основі узагальнення досвіду ЄС*

*власна розробка автора

Таким чином, концептуальною основою життєзабезпечення сільських територій України є принципи сталого розвитку. Саме такий підхід є безальтернативним у досягненні гармонії між розвитком аграрного виробництва та багатофункціональних сільських територій. Багатофункціональність сільських територій разом із сучасним рівнем їх соціальної інфраструктури є обов'язковою умовою для формування людського капіталу.

Висновки. Розвиток сільських територій є одним з основних напрямів Спільної аграрної політики Європейського Союзу. В європейських країнах основними пріоритетами сільського розвитку є досягнення таких цілей: диверсифікація виробництва, збереження ландшафтів сільських територій, поліпшення соціальної та технічної інфраструктури на селі, сільський туризм. Узагальнення практичного досвіду Європейського Союзу у проведенні аграрної та регіональної політики, дозволяє зробити висновок, що концептуальною основою життєзабезпечення сільських територій України є принципи сталого розвитку.

Список використаної літератури

- 1.Газуда С.М. Розвиток сільських територій: досвід Євросоюзу. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. Випуск 32. Серія: Економіка. С. 250-254.
- 2.Барановський М. Стимулювання розвитку сільських територій: європейський досвід та українські реалії. *Часопис соціально-економічної географії*. 2012. Випуск (12)1. С. 43-47
- 3.Онегіна В.М., Шибасєва Н.В. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 18-23.
- 4.Лазарева О.В. Врахування європейського досвіду соціально-економічного розвитку сільських територій для України. *Економічний форум*. 2022. Випуск 1. С. 100-108.
- 5.Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної та д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. К., 2010. 384с.
- 6.Батюк Б.Б., Кудла Н.Є. Несільськогосподарська діяльність як вимір активізації сільських територій. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького*. 2019. Том 21. № 92. Серія: Економічні науки. С. 120-124.
- 7.Селінний М.М. Диверсифікація як основа багатофункціонального розвитку сільських територій. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 619-621.
- 8.Мармуль Л.О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 80-86.
- 9.Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: монографія / за ред. д.е.н., проф. Т.Г. Васильціва, к.е.н., доц. В.В. Бойка. Львів: Ліга-Прес, 2016. 262 с.

10. Кононенко О.М. Європейські практики підтримки сталого розвитку сільських територій у контексті удосконалення земельних відносин. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 95-102.
 11. Шпортюк Н.Л. Європейський досвід державного регулювання інноваційного розвитку агропромислового комплексу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 3. №3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1403>.
 12. Зінчук Т.О., Куцмус Н.М. Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 19-27.
 13. Панасюк О.Ю. Міжнародний досвід розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 120-123.
 14. Варшавська Н.Г. Спільна аграрна політика ЄС: генезис, основні цільові орієнтири для України. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2(22). С. 215-222.
 15. Венгерська Н.С. Сільський розвиток України в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи. *Економічний вісник*. 2015. № 4. С. 113-118.
 16. Принципи зеленої післявоєнної відбудови України. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ua.html>.
 17. The Grand Tour of Europe's energy and climate policy. URL: <https://fsr.eui.eu/course/the-eu-green-deal/>.
 18. Ferreira E. Now is the time for territorial, smart and ambitious investments! ESPON. 2021. Issue 3. P. 6-7.
 19. Чубик А., Ярошевич М. Європейський зелений курс та потенційні наслідки для України його впровадження сусідніми державами. *Європейський зелений курс. Зовнішньополітичний та безпековий вимір участі України*. ЄС, Міжнародний фонд «Відродження», «Українська призма», 2021. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Green-Deal.pdf>.
 20. Зелена угода. URL: <https://eu4ukraine.eu/greengeal-ua>.
- Федорчук Н.В. Європейський «зелений курс» та аграрний сектор України: очікування і виклики. *Держава та регіони*. 2021. № 3(120). Серія: Економіка та підприємництво. С. 27-31.

Rtferensis :

1. Hazuda S.M. Rozvytok silskykh terytorii: dosvid Yevrosoiuzu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. 2011. Vypusk 32. Serii: Ekonomika. S. 250-254.
2. Baranovskyi M. Stymuliuvannia rozvytku silskykh terytorii: yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii*. 2012. Vypusk (12)1. S. 43-47
3. Onehina V.M., Shybaieva N.V. Instytutsiina osnova ahrarnoi polityky: ukrainski realii y dosvid SShA ta YeS. *Ekonomika APK*. 2016. № 1. S. 18-23.
4. Lazariyeva O.V. Vrakhuvannia yevropeiskoho dosvidu sotsialno-ekonomichnoho rozvytku silskykh terytorii dlia Ukrainy. *Ekonomichni forum*. 2022. Vypusk 1. S. 100-108.
5. Teoriia, polityka ta praktyka silskoho rozvytku / za red. d-ra ekon. nauk, chl.-kor. NANU O.M. Borodinoi ta d-ra ekon. nauk, chl.-kor. UAAN I.V. Prokopy; NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv. K., 2010. 384s.
6. Batiuk B.B., Kudla N.Ie. Nesilskohospodarska diialnist yak vymir aktyvizatsii silskykh terytorii. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S.Z. Gzhytskoho*. 2019. Tom 21. № 92. Serii: Ekonomichni nauky. S. 120-124.
7. Selinnyi M.M. Dyversyfikatsiia yak osnova bahatofunktsionalnoho rozvytku silskykh terytorii. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. 2015. Vyp. 3. S. 619-621.
8. Marmul L.O. Metodychni pidkhody do rozvytku silskykh terytorii na zasadakh detsentralizatsii. *Ekonomika APK*. 2016. № 7. S. 80-86.
9. *Napriamy ta zasoby rozvytku silskykh terytorii v konteksti zmitsnennia sotsialno-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia / za red. d.e.n., prof. T.H. Vasylytsiva, k.e.n., dots. V.V. Boika*. Lviv: Liha-Pres, 2016. 262 s.
10. Kononenko O.M. Yevropeyski praktyky pidtrymky staloho rozvytku silskykh terytorii u konteksti udoskonalennia zemelnykh vidnosyn. *Ekonomika APK*. 2018. № 4. S. 95-102.

11. Shportiuk N.L. Yevropeyskyi dosvid derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku ahropromyslovoho kompleksu. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2019. № 3. №3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1403>.
 12. Zinchuk T.O., Kutsmus N.M. Dyversyfikatsiia biznesu na silskykh terytoriiakh: dosvid krain svitu. Ekonomika APK. 2018. № 4. S. 19-27.
 13. Panasiuk O.Iu. Mizhnarodnyi dosvid rozvytku silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii vlady. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2015. № 23. S. 120-123.
 14. Varshavska N.H. Spilna aharna polityka YeS: henezys, osnovni tsilovi oriientyry dlia Ukrainy. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. 2016. № 2(22). S. 215-222.
 15. Venherska N.S. Silskyi rozvytok Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: problemy ta perspektyvy. Ekonomichnyi visnyk. 2015. № 4. S.113-118.
 16. Pryntsypy zelenoi pisliavoiennoi vidbudovy Ukrainy. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelenavidbudova-ua.html>.
 17. The Grand Tour of Europe's energy and climate policy. URL: <https://fsr.eui.eu/course/the-eu-green-deal/>.
 18. Ferreira E. Now is the time for territorial, smart and ambitious investments! ESPON. 2021. Issue 3. P. 6-7.
 19. Chubyk A., Yaroshevych M. Yevropeyskyi zelenyi kurs ta potentsiini naslidky dlia Ukrainy yoho vprovadzhennia susidnimy derzhavamy. Yevropeyskyi zelenyi kurs. Zovnishnopolitychnyi ta bezpekovi vymir uchasti Ukrainy. YeS, Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia», «Ukrainska pryzma», 2021. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Green-Deal.pdf>.
 20. Zelena uhoda. URL: <https://eu4ukraine.eu/greengeal-ua>.
- Fedorchuk N.V. Yevropeyskyi «zelenyi kurs» ta aharnyi sektor Ukrainy: ochikuvannia i vyklyky. Derzhava ta rehiony. 2021. № 3(120). Seriia: Ekonomika ta pidpriemnytstvo. S. 27-31.

Надійшла до редакції 17.01.2024р.